

Simon Attila: *Affektív megértés. Hermeneutikai határmezsgyék az antik esztétikában, retorikában és poétikában*

A *görögség és az irracionalitás*¹ című könyvének első fejezetét E. R. Dodds egy emlékezetes anekdotával indítja. Elmeséli, hogy egy ízben a British Museumban álldogált a Parthenón szobordíszzeit (az Elgin-márványokat) nézegetve, amikor megszólította egy fiatalember, és közölte vele, hogy ez a *Greek stuff* semmiféle hatást nem gyakorol rá. Miután Dodds – 1936 és 1960 között a görög filológia Regius professzora Oxfordban – visszakérdezett, hogy mégis miért érzi így, alkalomszülte ismerőse bevallotta: „Hát, az egész annyira *racionális*, ha érti, mire gondolok”. Dodds könyve, amely a görög kultúrának „az emberi tapasztalat mélyebb, kevésbé tudatos” rétegeit kutatja, a szerző bevallása szerint ennek az elgondolkodtató élménynek a hatására született. Ez az anekdota járt a fejemben, amikor azon gondolkodtam, mi inspirálhatta Simon Attila kitűnő kötetének tanulmányait. Nem 1951-et írunk persze: a 21. század második–harmadik évtizedében már nem az a kérdés, hogy jelentős szerepet játszottak-e a nem racionális tényezők a görög és tágabban az antik kultúrában, hanem inkább módszertani kérdésként merül fel, hogy miképpen lehet ezeket értelmezésünk tárgyává tenni.

Az *Affektív megértés* című, *Hermeneutikai határmezsgyék az antik esztétikában, retorikában és poétikában* alcímű tanulmánykötet – amely a monográfia lehetőségei felé közelít – mintha éppen erre a kérdésre keresné a választ, természetesen nem vallás- és társadalomtörténeti vagy kulturális antropológiai terepen, hanem egy fogalomtörténettel erősen átítatott, filozófia-, retorika- és esztétikatörténeti rétegekben érdekel, interpretatív klasszika-filológia képviselőjében. Sugallata szerint az antikvitás kutatója nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az antik szövegek (és tárgyi emlékek, bár ezekről itt nemigen esik szó) egy olyan világ produktumai, amelyben „az emberi tapasztalat mélyebb, kevésbé tudatos” rétegeinek racionális megzabolázása, tudatosítása, rend-

¹ Eric Robertson DODDS, *The Greeks and the Irrational*, University of California, Berkeley, 1951. Magyar kiadás: Uő., *A görögség és az irracionalitás*, ford. HAJDU Péter, Gond–Palatinus, Budapest, 2002.

szerezése és persze manipulációja (illetve mindennek olykor korlátozott lehetősége) a társadalmi és politikai élet – az ember más emberekkel való együtt létezése – alapvető és folyamatos reflexióban részesített összefüggését jelentette. Ezek a tényezők persze, legalábbis látszólag, Arisztotelész *Poétikája* óta az antik szövegek értelmezésének legalapvetőbb szempontrendszeréhez tartoznak – ám a kötet mintha éppen azt sejtetné, hogy erről az utóbbi évtizedekben hajlamosak voltunk megfeledkezni, és ideje lenne visszatérni akár csak azokhoz a szempontokhoz is, amelyeket az antik szövegek sugallnak nekünk az érzelmek, indulatok, szenvedélyek retorikai, esztétikai és poétikai jelentőségét illetően. A módszertani innováció – az *affective turn* belátásainak érvényesítése az antik szövegek értelmezésében – ennyiben a forrásokhoz való visszatérés némiképp konzervatív programja is egyszerűsre.

A kötetben foglalt valamennyi – döntően az utóbbi pár évben keletkezett – írás az affektív megértés fogalmát járja körül, értelmezi, vagy mutatja be valamely aspektusát. Teszi mindezt széles, az alcímben felsorolt területeket – antik esztétika, retorika, poétika – felölelő anyagon, olyan szerzőket tárgyalva, mint Platón, aki négy fejezetnek is tárgya, Arisztotelész, aki két írás főszereplője, valamint Cicero, Pszeudo-Longinosz és Homérosz, akiknek egy-egy terjedelmes elemzést szentel a kötet. Az előszó filozófustól elvárható, de az esztétikatörténész és az irodalomértelmező munkáját is módfelett megkönnyítő fogalmi precizitással vázolja fel az affektivitás problémakörét, majd ezt részben más megközelítésben, immár az irodalmi értelmezés szempontjait előtérbe helyezve ismétli meg az utolsó, Homéroszt értelmező fejezet bevezetésében. Az affektivitás fogalma részben az érzelmekre, az érzékelésre és ezek filozófiai, esztétikai, poétikai szerepére vonatkozik, részben pedig ezeken túl, sőt ezek megközelítését is árnyalva mindarra, ami „testi és érző lények”-ként *afficiál*, vagyis „megérint” vagy „illet” minket (7). Ennek megfelelően az affektív megértés fogalma látszólag ugyan paradox, de, ahogy az előszó Martin Heideggerre hivatkozva állítja, „mindenféle megértés már eleve affektíven hangolt” (*Uo.*). Ugyanakkor az egymásra utaltság mellett termékeny feszültség is fennállhat affektivitás és megértés között, és itt lépnek be az alcímben emlegetett határmezsgyék. Ha az affektivitás a *pathosz* világa, a megértés a *logoszé*. Ha az előbbi a szenzuális, testi és nem szemantikai szférához tartozik, utóbbi az értelmi, szellemi és szemantikai szféra lakója, s mindez akkor is igaz, ha a kötet e szférák elválaszthatatlanságáról ad hírt. Heidegger, Gadamer, de még a velük e tekintetben tán csak látszólagos vitában álló Gumbrecht nyomán is abban bízok Simon Attila, hogy a megértés és az értelmezés művészete a *pathosz* és *logosz* közti átmeneti zónában – a hermeneutikai határmezsgyéken – tud megfelelően kibontakozni. Az értelmező szerinte akkor jár el helyesen, ha *pathosz* és *logosz* feszültségteli összetartozásának a szellemében, vagyis éppen az *affektív megértés* jegyében hajtja végre a maga értelmező műveleteit.

A könyv egyes fejezetei természetesen más és más szemszögből világítanak rá az affektív megértés egy-egy fontos dimenziójára. Az első két Platón-tanulmány az *Ión* című dialógussal, és ezen belül az *enthusiaszmosz*, az istennel való elteltség fogalmával foglalkozik. A kérdés itt nemcsak úgy merül fel, hogy a költő és a *rhapszódosz* elragadtatottsága, amely egy eminensen az affektivitás felől megragadható állapot, hogyan

vezet tudatos, racionális költői alkotáshoz és előadáshoz, hanem úgy is, hogy ez az elragadtatottság miképpen válik egy magasabb szintű, *isteni* éberség és józanság előfeltételévé. Mindezzel összefügg a költőnek a közönségére gyakorolt, egyszerre intellektuális és affektív hatása is, amelynek mediális összetettsége politikai jelentőséggel bír, még hozzá a politikának az erkölcsi és esztétikai mozzanatokát is tartalmazó, sajátos antik értelmében. A tét nem kisebb, mint a poliszközösség erkölcsi és esztétikai konstitúciója. A korporalitás még inkább központi szerepbe kerül a harmadik és negyedik fejezetben, melyek szintén Platónnal foglalkoznak, mégpedig a ritmus, a kartánc, a líra és a hang összefüggéseiben, a *Törvények* című dialógus felől közelítve. Platón itt rekonstruált felfogása szerint a polisz polgárainak erkölcsi neveléséhez, a köztük ideális esetben fennálló harmónia kialakulásának elősegítéséhez, a politikai rendezettség kialakításához nélkülözhetetlenek azok az esztétikai hatások, amelyek a polgárok testét és lelkét képesek összhangba hozni és lehetővé teszik a kölcsönös megértést; az affektív tényezők szerepe itt egyszerre intellektuális, erkölcsi és politikai.

Az Arisztotelésszel foglalkozó két fejezet – melyek közül a második szorosan is kapcsolódik a szerző legutóbbi monográfiájához² – a kötet tárgyának az antik filozófia fogalmai felől történő megalapozásaként is szolgálhat. A *Rétorika pathosz*-fogalmáról szóló tanulmány – melyben a szerző, a latinizmussal való fordítással szemben minden berzenkedése ellenére, a „jótékonyan körvonalazatlan” jelentéstartománnyal rendelkező „affekció” szóval fordítja a *pathoszt* (99.) – éppen azt mutatja ki, hogy a hallgatóság lelkében a *pathoszok* (itt értsd: a nyelv szemantikai és nem szemantikai dimenzióit egyaránt kihasználó retorikai eszközökkel előidézett affekciók) hatással vannak a hallgatók testi és lelki állapotára, és éppen ez a változás befolyásolja ítéletüket. Affektív és kognitív egybeforr. A *Poétika* esztétikai hatáselméletét vizsgáló írás azzal a következtetéssel zárul – kivételesen az előszóbeli önértelmezést idézve –, hogy „megértés és affektív átélés egymásra vannak utalva” (10.). Szervesen folytatja az Arisztotelészhez kapcsolódó gondolatmenetet az a két tanulmány, amely Cicero retorikaelméletének a szónoki előadás korporalis összetevőire vonatkozó felfogásával, illetve Pszeudo-Longinosz *A fenségről* szóló értekezésének hatáselméletével foglalkozik az *ekpléxisz*, ’megrendülés’ fogalma kapcsán. Míg a Cicero-elemzésből arról tájékozódhatunk, hogy a *sermo corporis*, a test beszéde miképpen gyakorol hatást a nézők lelkére és így természetesen ítéletére is, *A fenségről* értelmezése kifejezetten a nyelvi hatásoknak (sőt a nyelv hatalmának) a pszeudo-longinoszi elméletét elemzi, különös tekintettel arra a kérdésre, hogyan lehet a maximális intenzitás elérését célzó nyelvi-retorikai eszközökkel szinte fizikai hatást gyakorolni a hallgatókra. A kötetet lezáró Homérosz-értelmezés az affektív megértés egyik leghíresebb antik irodalmi esetének, az *Ilias* 24. énekében olvasható Akhilleusz–Priamosz-találkozást elbeszélő epizódnak nyújtja tüzetes olvasatát: a legnagyobb görög hős és a trójai király minden testi, lelki és szellemi rezdülését végigkövető értelmezés bravúrosan fűzi össze szinte az összes, a kötetben felbukkant szálát, és mutatja be, miképpen alakul ki affektív és kognitív összhang – a szembenállás mozzanatait sem nélkülöző kölcsönös megértés

² SIMON Attila, *Barátság és megértés Arisztotelész filozófiájában*, Gondolat, Budapest, 2021.

és rokonszenv – a két szereplő között, és miképpen válik közös sírásuk ennek fenéges manifesztációjává.

Mit válaszolnánk a kötet tanulságainak ismeretében egy mai egyetemistának, aki a Parthenón szobordíszait nézegetve bevallaná a klasszikus kori görög művészettől való idegenkedését? Túl azon, természetesen, hogy vegye észre, immár végképp nem magától értetődő, hogy az Elgin-márványokat éppen Londonban (nem pedig Athénban) veheti szemügyre. Talán arra hívhatnánk fel a figyelmét, hogy például a kentaurok és lapithák harca felfogható az irracionális és racionális erők küzdelmeként, amelyben mindkét elemnek egyaránt fontos jelentősége van. A periklészi Athén, melynek politikai önreprezentációját Pheidiasz (& Co.) műalkotásai testesítik meg és teszik halhatatlanná, nem egyszerűen az erőszak megzabolázását kívánja hirdetni, hanem azt, hogy a társadalmi rend fenntartásához az azt fenyegető erőkkel való szembesülésre is szükség van. Ahogy Szilágyi János György írja: „a pheidiaszi művészet [...] képes a valóság minden megismert és megsejtett ellentétét harmóniává összefoglalni. Újfajta harmónia volt ez, komor sejtésekkel teljes, de éppen ezzel több a korábbiaknál.”³ Megemlíthetnénk neki, hogy ez a harmónia nem a hideg racionalitás szülöttje: érzékeny egyensúlyt látunk az isteni és az emberi szféra között, amely bármelyik pillanatban felborulhat, és a szobrok nem egyszerűen az isteni szféra magasabbrendűségét hirdetik, hanem azt a kényes helyzetet mutatják be, amelyben egy emberi konstrukció – a poliszközösség – úgy kívánja a saját nagyságát megalapozni, hogy ezzel ne váltsa ki az istenek irigységét és haragját. A képzőművészetre, a zenére, a filozófiára és az irodalomra éppen azért van szüksége Athénnak, hogy a poliszt alkotó egyének affekcióit ennek a dinamikus rendnek a fenntartása érdekében csatornázza be. Felhozhatnánk azt is, hogy azok a mítoszábrázolások, amelyeknek itt tanúja lehet – melyek eredetileg színesek voltak, nem fehéren ragyogók, s melyek csak a klasszicista recepcióban válhattak a winckelmanni „nemes egyszerűség és csendes nagyság” megtestesítőivé –, a mitikus szereplők hangsúlyosan testi, sok esetben meztelen jelenlétének ábrázolásával, heves érzelmeik, indulataik és szenvedélyeik érzékeltetésével, valamint az egyes alakok méltóságteljes, feszült harmóniát sugalló elhelyezésével éppenséggel azt mutatják be, hogy „testi és érző lények”-ként mi minden érint, *afficiál* minket, amikor meg kívánjuk érteni a helyünket a világban.

Az *Affektív megértés* gondos elemzéseivel, az olvasói érdeklődést mindvégig fenntartó dikciójával, váratlan húzásokat sem nélkülöző kiegyensúlyozott gondolatmeneteivel, száraz humorát olykor szemérmesen megcsillantó hűvös prózájával, a forrásokból és a szakirodalomból vett idézetek mindig lényegre törő és fókuszált – a saját gondolatmenet igényeihez igazított – adagolásával, a hazai és nemzetközi óorkutatáshoz és irodalomlélethez való nagymértékű, de stílusában elegánsan visszafogott hozzájárulásával messzemenően kiérdemli az olvasó kitüntetett figyelmét.

(Ráció, Budapest, 2022. [Classica & Theoria 4.]

³ NÉMETH György – RITOÓK Zsigmond – SARKADY János – SZILÁGYI János György, *Görög művelődéstörténet*, Osiris, Budapest, 2006, 493.